

УДК 726:2–523.6«Карташевський»

С.Б. Юрченко

АРХІТЕКТОР АНТОН КАРТАШЕВСЬКИЙ – АВТОР ПРОЕКТУ ДЗВІНИЦІ МГАРСЬКОГО МОНАСТИРЯ

В статті йдеться про проект дзвіниці Мгарського монастиря архітектора Антона Карташевського.

Ключові слова: архітектор Антон Карташевський, Мгарський монастир.

Видатний український мистецтвознавець Стефан Таранушенко присвятив своє життя дослідженню та фіксації пам'яток дерев'яного зодчества Лівобережної України. Об'їжджаючи різні місцевості, дослідник також фотографував цікаві артефакти, що привертали його увагу. Так, перебуваючи у 1930 році в Лубнах, він відзняв проект дзвіниці Мгарського монастиря, який на той час знаходився у місцевому краєзнавчому музеї. В особистому фонді Таранушенка зберігся фотовідбиток, зроблений, очевидно, контактним способом зі скляного негативу [1]. Оригінал проекту, на жаль, до наших днів не зберігся, тому вивчення його єдиного знімку (Лл. 1) є важливим як для дослідження історії формування архітектурного комплексу Мгарського монастиря, так і для заповнення білих плям в українській історико-архітектурній науці взагалі. Після сканування надпотужним сканером із високою розподільчою здатністю та комп'ютерної обробки зображення вдалося прочитати написи, зроблені на кресленні. Так, у верхній частині аркуша написано: «Фасад с планами каменной колокольни для построения в Лубенском Преображенском монастыре». У правому верхньому куті вміщено погодження тодішнього єпископа: «1839 марта 16 дня. Господь Бог да благословит истечение богоугоднаго намерения построить колокольню по сему плану к украшению и благолепию обители. Гедеон епископ Полтавский и Переяславский». У правому нижньому куті проект підписано автором: «Бывший Полтавским губернским архитектором коллежский советник кавалер А. Карташевский» (Лл. 2).

Антон Іванович Карташевський (в авторському підписі під проектом дзвіниці прізвище написано через «о») – один із провідних архітекторів України доби класицизму. Дати народження та смерті зодчого не встановлено. Найбільш ранньою відомою його роботою є проект медико-хірургічної школи у Петербурзі, що датується 1790-ми роками [2, с. 127]. Перші два десятиліття ХІХ ст. він працював у Полтаві та на Чернігівщині; за його проектами зведено значну частину споруд у центрі Чернігова [3, с. 174]. Олександр Половцов у відповідній статті про зодчого в «Русском биографическом словаре» вказує, що у 1824–1830 рр. А. Карташевський обіймав посаду Полтавського губернського архітектора, а також називає його братом сенатора Григорія Івановича Карташевського [4]. Цікавим фактом його біографії є згадка у особистому підписі титулатура «кавалер», що свідчить про наявність у зодчого якоїсь нагороди, можливо – ордену. Датування крес-

лення 1839 р. свідчить про те, що в цей час архітектор ще був активний та складав проекти. Таким чином, із відомих його робіт проект дзвіниці Мгарського монастиря на даний час є найпізнішою.

Особливо слід відзначити високий рівень креслярської культури Карташевського. Пропорції як цілого об'єму дзвіниці, так і окремих деталей свідчать про хорошу професійну підготовку зодчого та про глибоку обізнаність в правилах класицистичної архітектури, а впевнено прокреслені деталі видають руку досвідченого майстра.

Дзвіниця Мгарського монастиря вперше була описана у «Румянцевському описі Малоросії» у 1769 р. Тут згадано про просту дерев'яну споруду на стовпах, «при ней часи полусутковие простие» [5, с. 160].

Опис монастиря кінця ХІХ ст. подає, що існуюча мурована дзвіниця закладена у 1837, а закінчена у 1844 р. на місці попередньої, також мурованої, яка довгий час залишалася недобудованою і тому прийшла у поганий стан. З огляду на дату, зазначену на проекті, вказаний в описі рік початку будівництва виглядає як малоімовірний.

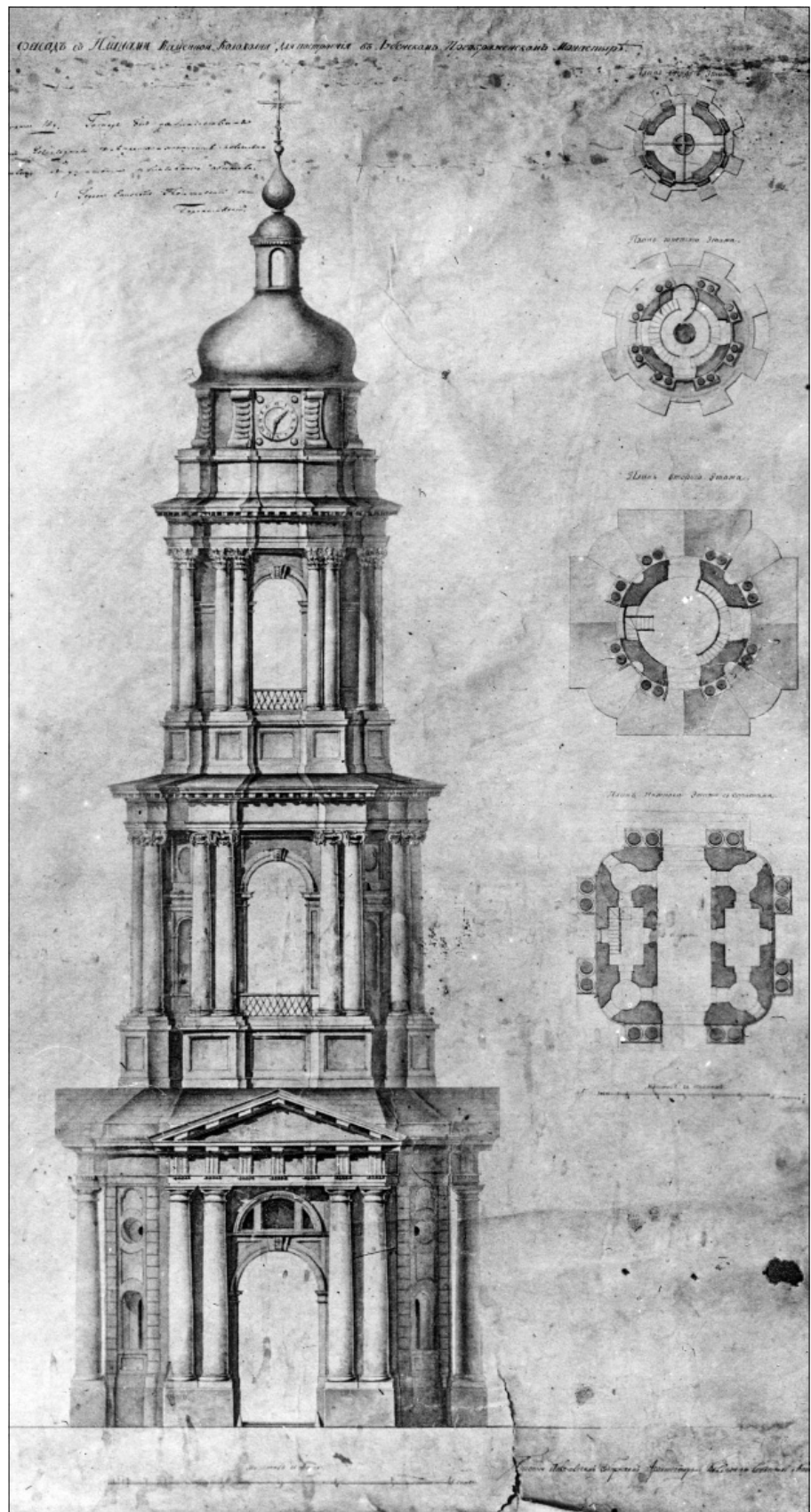
Дзвіниця Мгарського монастиря належить до певної групи із трьох споруд, що пов'язані між собою завдяки спільним рисам планово-просторового вирішення, подібним композиційним прийомам та характерним елементам і деталям фасадів.

Найбільш ранньою у групі є Введенська церква-дзвіниця у Охтирці (Лл. 3), збудована та освячена у 1784 р. Автором проекту був відомий слобожанський архітектор, уродженець м. Охтирки П.А. Ярославський [7, с. 436]. За об'ємно-просторовою композицією це центрична у плані триярусна споруда. План нижнього ярусу являє собою хрестоподібну будівлю, що складається із окремих ізольованих компартиментів та вписана у коло. Торці виділено ризалітами та акцентовано двохступчастими портиками, спарені колони яких підтримують трикутні фронтони. Зовні нижній ярус утворює масивний стилобат, з якого виростають значно менші за діаметром другий та третій яруси, що призначені для розміщення дзвонів. По поздовжній та поперечній осях, орієнтованих за сторонами світу, йдуть високі аркові прорізи, натомість по діагональних осях в фасадних стінах влаштовано півкруглі ніші. Простінки фланковано спареними колонами, що поставлені на масивні п'єдестали та підтримують крепований вінцевий карниз великого виносу. Завдяки гарним пропорціям та продуманим співвідношенням мас цілого та деталей споруда виглядає дуже гармонійною та виразною, а глибоке світлотіньове моделювання, що утворилося внаслідок застосування крупних виступаючих елементів у різних ракурсах, ставить пам'ятку в ряд найбільш виразних та довершених прикладів архітектури раннього класицизму на Слобожанщині.

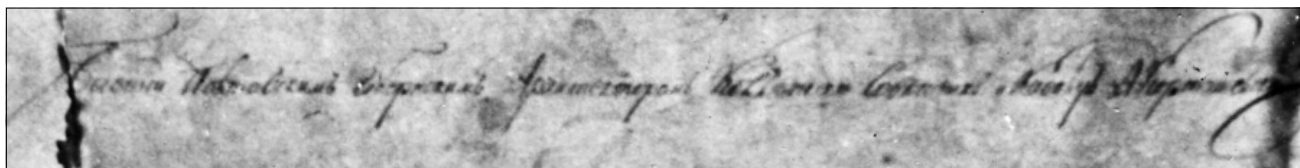
Загальновідомим є факт подібності мгарської та полтавської монастирських дзвіниць. Остання збудована у 1786 р. [6, с. 779]. Порівнюючи архітектуру обох пам'яток, можна прийти до висновку, що у вирішенні полтавської

дзвіниці (Іл. 4) спостерігається розвиток об'ємної композиції, основи якої закладено в Охтирці, в бік вертикалізації та монументалізму мас із одночасною компактнізацією плану. У нижньому ярусі зменшено площу плями забудови, проте залишено центричність шляхом округлення кутів. Співвідношення ярусів по висоті та масивності відрізняється від охтирського першоджерела зібраністю та сконцентрованістю, хоча виразна уступчастість об'єму в цілому зберігається. У верхній частині додано невисокий четвертий ярус, призначений для розміщення годинника та оформлений вертикальними волютами, встановленими по осях колон. Характер архітектурного декору, незважаючи на подібність форм, помітно відрізняється меншою об'ємністю та більшою площинністю. Деякі елементи виглядають надто спрощеними. Це стосується, передусім, вінцевого карнизу нижнього ярусу. Значна подібність як композиційних засобів, так і окремих деталей дозволяє висловити припущення, що автором полтавської дзвіниці був також П.А. Ярославський.

Перша мурована дзвіниця Мгарського монастиря, як вже згадувалося, розпочата будівництвом у 1785 р. [7, с. 236]. Судячи із напису на проекті, треба здогадуватися, що існуюча споруда зведена на її місці; опосередковано про це свідчить характер пізньокласицистичного декору, що вжитий у проекті та реалізований в натурі. Цілком імовірно також, що при будівництві першої мурованої будівлі було використано проект полтавської дзвіниці того ж автора. А. Карташевський був молодшим сучасником П. Ярославського, імовірного автора проекту полтавської дзвіниці, до того ж обоє належали до т. зв. «Попівської академії» відомого слобожанського просвітителя А. Паліцина [8, с. 134], тому, можливо, саме цим можна пояснити той факт, що його було запро-

Іл. 1. Проект дзвіниці Мгарського монастиря. ІР НБУ ім. Вернадського, ф. 278, спр. 651, фото № 241

Іл. 2. Автограф А. Карташевського

Іл. 3. Введенська церква-дзвіниця у Охтирці. Фонд НДІТІАМ, негатив № 290327. 1961 р.

Іл. 4. Дзвіниця Полтавського монастиря. Фонд НДІТІАМ, негатив № 28733. 1953 р. Фотограф В.Г. Кацін

шено для розробки проекту у Мгар.

Антон Іванович виявив неабиякий такт та повагу до творчої спадщини свого попередника. Ним було повністю збережено планове та об'ємне рішення, реалізоване в Полтаві (Іл. 5). Проте слід відмітити і суттєві розбіжності в архітектурі двох будівель. Так, спарені колони за пропорціями та малюнком профілів повністю відповідають класичним зразкам, вінцевий карниз першого ярусу доповнено модульйонами на тригліфах, що надало пам'ятці рис більшої виразності та монументальності. Замість ускладнених наличників у простінках застосовано двоярусну композицію, що складається з високої півкруглої в плані ніші внизу та овальної пласкої вгорі, обидві розділені невеликим карнизом.

Заслуга А.І Карташевського полягає у тому, що в умо-

вах згасання класицизму йому вдалося створити досконалий та виразний архітектурний твір.

ПОСИЛАННЯ

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського, ф. 278, спр. 651, фото № 241.
2. Евсина Н.А. Проекты учебных зданий в России XVIII века // Русское искусство XVIII века. – М.: Искусство, 1968. – 312 с.
3. Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник. – К.: НДІТІАМ, 1999. – 478 с.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/.
5. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – № 4. – Полтава, 1888.
6. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1992. – 1024 с.
7. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури і містобудування Лівобережної України. Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
8. Записки В.И. Ярославского // Киевская старина. – № 9. – 1887.

Іл. 5. Дзвіниця Мгарського монастиря. Фонд НДІТІАМ, негатив № 28814. 1954 р. Фотограф В.Г. Кацін

Юрченко С.Б. Архітектор Антон Карташевський – автор проекту колокольни Мгарського монастиря

В статті йдеться про проект колокольни Мгарського монастиря архітектора Антона Карташевського.

Ключевые слова: архітектор Антон Карташевський, Мгарський монастирь.

Yurchenko S.B. An architect Anton Kartashevsky is an author of project of bell tower of monastery in Mhara

In the article speech goes about the project of bell tower of monastery in Mhara of architect Anton Kartashevsky.

Key words: architect Anton Kartashevsky, monastery in Mhara.

08.04.2019 р.

УДК 351.853.1:159.955.1(477) (045)

О.В. Вечерська

Ю.Г. Головатенко

ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ ПІДЗЕМНИХ ПАМ'ЯТОК НАЦІОНАЛЬНОГО КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Стаття присвячена проблематиці збереження пам'яток Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, а саме їх моніторингу як важливого засобу, що забезпечує отримання в режимі реального часу інформації про стан кожної пам'ятки та динаміку його зміни. Розглянуто особливості здійснення моніторингу підземних пам'яток, характер і специфіку професійного інструментарію пам'яткоохоронців, що забезпечує ефективне здійснення цих завдань.

Ключові слова: пам'ятки, моніторинг, підземні споруди, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

На території Києво-Печерської лаври протягом століть формувалася розгалужений комплекс різноманітних за функціональним призначенням та конструктивними особливостями підземних споруд, який був невід'ємною частиною монастиря – це культові, господарські, інженерні, фортифікаційні споруди. Найбільш давні та відомі з них – культові споруди, розташовані на Нижній території Лаври – лабіринти Ближніх та Дальніх печер, пройдені в товщі пісковика Дальньопечерного та Ближньопечерного пагорбів відповідно.

У процесі їх освоєння та використання спочатку у якості монастиря і місця молитовного усамітнення, потім монастирського кладовища, пізніше – місця паломництва, а за радянських часів – як експозиційного об'єкта, і, насамкінець, за часів незалежності України та після передачі печер монастирю як одночасно і культового, і паломницького та експозиційного об'єктів, питання їх збереженості завжди було у центрі уваги пам'яткоохоронців.

З огляду на статус пам'яток, що його мають підземні споруди, з метою їх збереження нагальним постає питання впровадження надійної системи їх моніторингу, особливо технічного стану. Для забезпечення оптимальних умов збереження цього унікального історично-архітектурного комплексу підземних споруд, що є невід'ємною частиною Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, сектором моніторингу Заповідника здійснюється багаторічне спостереження за цими об'єктами, дослідження факторів впливу на їх технічний стан.

Для цих пам'яток, з огляду на природні особливості їх розташування, дуже важливими є питання інженерного захисту їхніх комплексів та територій, на яких вони зосереджені, а також інженерного моніторингу. Цьому присвячені публікації провідних українських фахівців, таких як Ю. Маслов [1], В. Рибін з колегами В. Боковим, І. Черевко та ін. [2; 3], М. Демчишин та Н. Соковніна з колегами [4]. Певним підсумком таких напрацювань стали матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пробле-